UOT 32.323
https://doi.org/10.30546/ifs.2026.2.47.1368

DÖVLƏTÇİLİKDƏ İDARƏETMƏ, İNSTİTUSİONAL BACARIQ VƏ İNZİBATİ SƏMƏRƏLİLİK TRİADASI

Vəsilə Möhsümova
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru, dosent,
Bakı Dövlət Universiteti, **Azərbaycan**
vmohsumova@gmail.com
https://orcid.org/0000–0003–2509–1159

Xülasə. Məqalədə dövlətçilikdə idarəetmə, institusional bacarıq və inzibati effektivlik triadası ətaflı təhlil olunur, müqayisələr aparılır. Bildirilir ki, dövlətçiliyi idarəetmə, institusional potensial və inzibati effektivlik arasında ahəngdar qarşılıqlı əlaqə kimi başa düşməklə, onun fəaliyyətini də qiymətləndirmək olar. Bu “triada” təkcə dövlətlər arasında mövcud fərqləri izah etmir, həm də dövlətin potensialının gücləndirilməsinə yönəlmiş siyasi müdaxilələr üçün çərçivə yaradır. İnzibati səmərəlilik dövlət funksiyalarının praktiki həyata keçirilməsinə və bürokratik institutların əməliyyat imkanlarına əsaslanır. O, dövlət idarələrinin xidmətlərin səmərəli şəkildə təqdim edilməsi, qaydaların ardıcıl surətdə həyata keçirilməsi və inkişaf edən sosial ehtiyaclara uyğunlaşa bilmə dərəcəsini əks etdirir.

Açar sözlər: dövlətçilik, idarəetmə, institusional bacarıq, inzibati səmərəlilik, triada, siyasət, davamlı inkişaf, vətəndaş cəmiyyəti

THE TRIAD OF GOVERNANCE, INSTITUTIONAL CAPACITY, AND ADMINISTRATIVE EFFICIENCY IN STATEHOOD

Vesile Mohsumova

Abstract. This article provides a comprehensive analysis of the triad of governance, institutional capacity, and administrative efficiency in statehood, while also offering a comparative perspective. It argues that state performance can be evaluated by understanding statehood as the harmonious interaction among governance, institutional capacity, and administrative efficiency. This “triad” not only helps explain differences among states but also provides a framework for policy interventions aimed at strengthening state capacity. Administrative efficiency is rooted in the effective implementation of state functions and the operational capabilities of bureaucratic institutions. It reflects the ability of public agencies to deliver services effectively, implement regulations consistently, and adapt to evolving social needs.

Keywords: statehood, governance, institutional capacity, administrative efficiency, triad, policy, sustainable development, civil society.

ТРИАДА УПРАВЛЕНИЯ, ИНСТИТУЦИОНАЛЬНОГО ПОТЕНЦИАЛА И АДМИНИСТРАТИВНОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ В ГОСУДАРСТВЕННОСТИ

Василя Мохсумова

Резюме. В статье подробно анализируется триада управления, институционального потенциала и административной эффективности в контексте государственности, а также проводятся сравнительные исследования. Отмечается, что деятельность государства может быть оценена через понимание государственности как гармоничного взаимодействия между управлением, институциональным потенциалом и административной эффективностью. Эта «трилогия» не только объясняет существующие различия между государствами, но и формирует основу для политических вмешательств, направленных на укрепление государственного потенциала. Административная эффективность основывается на практической реализации государственных функций и операционных возможностях бюрократических институтов. Она отражает степень способности государственных органов эффективно предоставлять услуги, последовательно реализовывать нормативные положения и адаптироваться к изменяющимся общественным потребностям.

Ключевые слова: государственность, управление, институциональный потенциал, административная эффективность, триада, политика, устойчивое развитие, гражданское общество

Giriş

Dövlətçilik konsepsiyası dövləti idarə etmək, resursları səfərbər etmək və ictimai sərvətləri səmərəli şəkildə çatdırmaq imkanlarını özündə ehtiva etməklə, sadəcə, ərazi suverenliyi anlayışını aşaraq, bu üç fəaliyyətin – triadanın harmonik qarşılıqlı əlaqəsi və fəaliyyəti kimi qiymətləndirilir. Akademik diskursda dövlətçilik getdikcə daha çox siyasi qurumun coğrafi miqyasına deyil, həm də onun institusional möhkəmliyinə və bürokratik əməliyyatlarının səmərəliliyinə aid olan inteqrativ bir fenomen kimi başa düşülür. Bu çoxölçülü baxış vurğulayır ki, dövlətin legitimliyi və dayanıqlılığı, xüsusən də qloballaşma və mürəkkəb idarəetmə problemləri dövründə idarəetmə, institusional potensial və inzibati effektivliyin sintezindən tənqidi şəkildə asılıdır.

Bu trilogiyanı açmağa başlamaq üçün ilk növbədə idarəetmənin rolunu nəzərə almaq vacibdir. İdarəetmə siyasi qərarların qəbulu və ictimai hesabatlılığa rəhbərlik edən proseslər və institutlar məcmusudur. O, hakimiyyətin həyata keçirilməsi və siyasi maraqların vasitəçiliyi üçün normativ və əməliyyat qaydaları müəyyən edir. Fukuyamaya görə, effektiv idarəetmə siyasi proseslərin şəffaf, əhatəli və vətəndaşların ehtiyaclarına cavab verməsini təmin etməklə dövlətin legitimliyinin təməl daşını təşkil edir. Bu perspektiv idarəetmənin keyfiyyətinin dövlətin nizam-intizamı qorumaq və cəmiyyətin inkişaf edən ehtiyaclarını əks etdirən siyasət islahatları aparmaq qabiliyyətinə birbaşa təsir etdiyini vurğulayır.

Əsas hissə

İdarəetməni tamamlayan institusional potensialdır ki, bu da effektiv dövlət funksiyasının struktur əsasını təmin edir. İnstitusional imkanlar dövlətin resursları səmərəli şəkildə səfərbər etmək və bölüşdürmək üçün inkişaf etdirdiyi formal strukturların, qanunvericilik bazalarının və təşkilati səlahiyyətlərin məcmusuna aiddir. Acemoğlu və Robinsonun iddia etdiyi kimi, bir hakimiyyətin institusional quruluşu onun iqtisadi nəticələrinin, siyasi sabitliyinin və uzunmüddətli rifahının müəyyən edilməsində mühüm rol oynayır [2, p.85]. Güclü institutlar dövlətə öz siyasətini effektiv şəkildə həyata keçirməyə və həm daxili, həm də xarici şoklara uyğunlaşmağa imkan verir. Bu cür qabiliyyət mücərrəd idarəetmə ideyalarını inkişafa və sosial rifaha kömək edən konkret fəaliyyətlərə çevirməkdə mühüm rol oynayır.

Bu ölçülərə əsaslanaraq, inzibati səmərəlilik dövlət məqsədlərinin operativ icrasını təmsil edir. İnzibati effektivlik dövlət potensialının praktiki tərəfinə, dövlət aparatlarının ictimai mal və xidmətlərin vaxtında və səmərəli şəkildə çatdırılması qabiliyyətinə aiddir. Maks Veberin konseptual çərçivəsinə əsaslanaraq, müşahidə etmək olar ki, müasir bürokratiyalar həm bacarıqlı, həm də hesabatlı olmalıdırlar [3, p.119]. İnzibati qurumların effektivliyi dövlətin sosial problemlərin öhdəsindən nə qədər yaxşı gələ biləcəyini, siyasət tədbirləri həyata keçirə biləcəyini və nəticədə əhalinin inamını təmin edə biləcəyini müəyyən edir.

Müasir dövrdə bürokratiya nəzəriyyəsi yalnız Maks Veberin klassik modeli ilə məhdudlaşmır; qloballaşma, rəqəmsallaşdırma, yeni dövlət idarəçiliyi və post-bürokratik (bürokratiyadan sonrakı) cəmiyyət kontekstində xeyli inkişaf etmişdir.

Robert Merton bürokratik disfunksiya və "qeyri-mütənasiblik" ideyasını irəli sürürdü. Merton göstərirdi ki, bürokratiyada qaydalar əvvəlcə məqsədə çatmaq üçün vasitə ikən, zamanla özləri birbaşa məqsədə çevrilir. Bu da işçilərdə "peşəkar qüsurluğa" və innovasiya qorxusuna səbəb olur. Piter Blau və Riçard Skott isə **q**eyri-rəsmi təşkilatlar və adaptasiya ideyasını dəstəkləyirdilər. Onlar qeyd edirdilər ki, hər hansı bir səmərəli bürokratiyanın arxasında mütləq işlək qeyri-rəsmi strukturlar dayanır. Formal qaydalar hər zaman real həyatın mürəkkəbliyini əhatə edə bilmədiyi üçün işçilər problemləri həll etmək məqsədilə qeyri-rəsmi əlaqələrə və mexanizmlərə güvənirlər.

Bu elementlər birlikdə götürüldükdə müasir dövlətçiliyin dərk edilməsi üçün həyati əhəmiyyət kəsb edən bir-biri ilə əlaqəli bütövlük təşkil edir. Yuxarıda qeyd olunan elementlər – idarəetmə, institusional potensial və inzibati effektivlik – ayrılmaz şəkildə bağlıdır və “dövlətçilik triadası” adlandırıla bilən məsələləri birlikdə təşkil edir. Onların inteqrasiyası, xüsusən də siyasi, iqtisadi və sosial problemlərin bir-birindən daha çox asılı olduğu qloballaşma kontekstində dövlətin davamlılığı üçün vacibdir. Nort vurğulayır ki, dayanıqlı siyasi nizam o zaman əldə edilir ki, institutlar nəinki yaxşı tərtib edilib, həm də yeni çağırışlara cavab vermək üçün inkişaf edə bilsinlər. Əksinə, bu əsas sahələrdə

çatışmazlıqlardan əziyyət çəkən dövlətlər tez-tez xroniki qeyri-sabitlik yaşayır və idarəetmə uğursuzluqlarına meyillidirlər ki, bu da legitimliyin və inkişafın aşağıya doğru spiralına səbəb ola bilər [4, p.132].

İnteqrasiya olunmuş yanaşma həm analitik aydınlıq, həm də praktiki təlimat təklif edir. Dövlətçiliyi idarəetmə, institusional potensial və inzibati effektivlik arasında ahəngdar qarşılıqlı əlaqə kimi başa düşmək dövlətin fəaliyyətini qiymətləndirmək üçün hərtərəfli obyektiv təklif edir. Bu “triada” təkcə kövrək və firavan dövlətlər arasında mövcud fərqləri izah etmir, həm də dövlətin potensialının gücləndirilməsinə yönəlmiş siyasət müdaxilələri üçün çərçivə yaradır. Bu mövzuları əhatə edən akademik və siyasi müzakirələr XXI əsrdə dövlət quruculuğunun dinamik və mürəkkəb xarakterini özündə ehtiva edən təkamülü əks etdirir.

Bu anlayışı dərinləşdirmək üçün əvvəlcə bu üçlüyün təməl komponentini – idarəetməni araşdırmaq vacibdir. İdarəetmə qərarların qəbulu, siyasətin həyata keçirilməsi və dövlət işlərinin tənzimlənməsi mexanizmlərini əhatə edən səlahiyyətlərin həyata keçirildiyi proseslərə aiddir. Bu, təkcə hökumətin rəsmi institutlarını deyil, həm də ictimai konsensusun əldə olunduğu qeyri-rəsmi tənzimləmələri, normaları və şəbəkələri əhatə edir. Effektiv idarəetmə şəffaflıq kimi əsas prinsiplərlə xarakterizə olunur ki, bu da hökumətin hərəkətlərinin ictimai nəzarətə açıq olmasını təmin edir; dövlət məmurlarının öz qərarlarına və icrasına görə məsuliyyət daşıdığı hesabatlılıq; fərdlərə və vətəndaş cəmiyyətinə siyasətin nəticələrinə təsir etmək səlahiyyətini verən vətəndaş iştirakı [5, s.5].

Dövlət idarəçiliyi sahəsində müxtəlif nəzəri modellər müasir idarəetmə anlayışlarını formalaşdırmışdır. Məsələn, Yeni İctimai İdarəetmə (NPM) XX əsrin sonlarında ənənəvi bürokratik strukturlarda qəbul edilən səmərəsizliklərə cavab olaraq ortaya çıxdı. O, bazar yönümlü islahatları, mərkəzsizləşdirməni, fəaliyyətə əsaslanan qiymətləndirməni və dövlət sektorunun səmərəliliyini və cavabdehliyini artırmaq üçün özəl sektorun idarəetmə təcrübələrinin qəbulunu müdafiə edir [6, p.32]. Əksinə, iştiraklı idarəetmə çərçivələri dövlət institutları və müxtəlif ictimai aktorlar arasında inklüzivliyi, müzakirələri və əməkdaşlığı vurğulayır. Bu model qanuniliyin və siyasətin effektivliyinin vətəndaşların, xüsusən də təcrid olunmuş qrupların qərarların qəbulu prosesində fəal iştirakı zamanı artması fikrini qəbul edir.

Bununla belə, tənqidçi alimlər güclü institusional əsaslara malik olmayan idarəetmə yanaşmalarının məhdudiyyətlərini vurğulamışlar. Qrindleyə görə, əsas institusional zəiflikləri aradan qaldırmadan yalnız proses yönümlü meyarlara (məsələn, iştirak və ya şəffaflığa) diqqət yetirən idarəetmə islahatları səthi dəyişikliklərlə nəticələnə bilər [7, p.526]. Belə hallarda idarəetmə kağız üzərində perspektivli görünən, lakin praktikada əhəmiyyətli təkmilləşdirmələrə nail ola bilməyən islahatlar yaradaraq, mahiyyətdən daha çox simvolik olmaq riskini daşıyır. Buna görə də idarəetmə ayrılıqda deyil, həm də idarəetmə ideallarını davamlı nəticələrə çevirmək üçün zəruri olan struktur dəstəyi təmin edən institusional potensial və inzibati effektivliklə dərindən qarşılıqlı asılılıq kimi başa düşülməlidir.

Buna əsaslanaraq, institusional potensial dövlətçilik triadasının ikinci sütunu kimi meydana çıxır. İnstitusional potensial təşkilatların səmərəli resurs bölgüsü, texniki ekspertizası və təşkilati uyğunlaşma qabiliyyəti vasitəsilə məqsədlərə nail olmaq qabiliyyətini ifadə edir [4, p.3]. O, nazirliklər, tənzimləyici orqanlar və məhkəmə sistemi kimi formal strukturların gücünü və ahəngdarlığını, həmçinin bu qurumların siyasətlərini formalaşdıra, həyata keçirə və nəzarət edə bildiyi səmərəliliyi əhatə edir. Güclü institusional potensial dövlətə təkcə asayişi qorumaq və ədaləti idarə etmək deyil, həm də mürəkkəb sosial-iqtisadi çağırışların öhdəsindən gəlmək və yaranan böhranlara cavab vermək imkanı verir. Acemoğlu və Robinsonun fikrincə, güclü, inklüziv institutlara malik olan ölkələrin uzunmüddətli siyasi sabitlik və iqtisadi çiçəklənmə ehtimalı daha yüksəkdir, çünki belə institutlar innovasiya, sahibkarlıq və ədalətli inkişaf üçün stimul yaradır [2, p. 279]. Bununla belə, bir çox inkişaf etməkdə olan dövlətlər tarixi irslər, kök salmış himayə sistemləri və dövlət sektoru infrastrukturuna və insan kapitalına xroniki sərmayə qoyuluşu səbəbindən əhəmiyyətli potensial boşluqları ilə üzləşməyə davam edir [8, p.44]. Bu məhdudiyyətlər dövlətin qanunun aliliyini tətbiq etmək, əsas xidmətləri göstərmək və vətəndaşların etibarını artırmaq qabiliyyətini sarsıdır və bununla da daha geniş inkişaf nəticələrini məhdudlaşdırır.

Üçlüyü tamamlayan inzibati səmərəlilik dövlət funksiyalarının praktiki həyata keçirilməsinə və bürokratik institutların əməliyyat imkanlarına əsaslanır. O, dövlət idarələrinin xidmətlərin səmərəli şəkildə təqdim edilməsi, qaydaların ardıcıl surətdə həyata keçirilməsi və inkişaf edən sosial ehtiyaclara uyğunlaşa bilmə dərəcələrini əks etdirir. Dövlətçiliyin bu ölçüsü adətən bürokratik həssaslıq, korrupsiyanın yayılması, prosedur şəffaflığı və dövlət xidmətlərinin göstərilməsində rəqəmsallaşma

səviyyəsi də daxil olmaqla, müxtəlif fəaliyyət göstəriciləri vasitəsilə qiymətləndirilir [9, p.18]. Bu tədbirlər üzrə yüksək bal toplayan administrasiyalar ləyaqətə əsaslanan işə qəbul, performans yönümlü qiymətləndirmə sistemləri və institusionallaşdırılmış hesabatlılıq mexanizmlərini – dövlətin etibarını, cavabdehliyini və legitimliyini kollektiv şəkildə gücləndirən amilləri nümayiş etdirirlər.

Rauç və Evansın qeyd etdiyi kimi, inzibati imkanlar təcrid olunmuş şəkildə fəaliyyət göstərmir. Əksinə, o, idarəetmə keyfiyyəti və institusional dayanıqlıqdan dərindən asılıdır. Bacarıqlı və effektiv inzibati aparat olmadan hətta ən yaxşı düşünülmüş siyasətlər də həyata keçirilməmiş qalır və ya səmərəsiz şəkildə həyata keçirilmə riski ilə üzləşir. Bu əlaqənin kəsilməsi çox vaxt ictimai məyusluğa gətirib çıxarır, hökumətə inamı azaldır və institusional uğursuzluq haqqında təsəvvürləri gücləndirir, xüsusən də xidmətlər gecikdirildikdə, ardıcıl olaraq göstərilmirsə və ya bürokratik səmərəsizliklə pozulur [10, p.50].

Birlikdə götürdükdə, dövlətçilik triadası – idarəetmə, institusional potensial və inzibati effektivlik – tsiklik və bir-birini gücləndirən sistem kimi fəaliyyət göstərir. İdarəetmə çərçivələri institusional davranışa rəhbərlik edən strateji istiqamət və normaları müəyyən edir; öz növbəsində institusional prioritetlər inzibati əməliyyatların əhatə dairəsini və effektivliyini formalaşdırır [1, p.14]. Performansın qiymətləndirilməsi, dövlət xidmətlərinin göstərilməsinin nəticələri və vətəndaş məmnunluğu kimi inzibati səviyyədən rəylər daha sonra zəruri institusional islahatlar və idarəetmə düzəlişləri haqqında məlumat verir.

Bu dinamik qarşılıqlı əlaqənin cəlbedici real dünya illüstrasiyasını Sinqapur nümunəsində müşahidə etmək olar. Ölkənin davamlı inkişaf uğuru şəffaf, qaydalara əsaslanan siyasət çərçivələrini (idarəetməni) dəstəkləyən və bununla da etibarlı və səmərəli dövlət xidmətlərinin göstərilməsinə (inzibati effektivlik) kömək edən güclü, meritokratik institutların (institusional potensialın) olması ilə sıx bağlıdır. Bu fəzilətli dövr dövlətçiliyin üç ölçüsü arasında sinergetik əlaqəni nümunə göstərir və onların davamlı idarəçiliyin təşviqi və ictimai etimadın qorunması üçün kollektiv əhəmiyyətini vurğulayır.

Bu modeli daha da kontekstləşdirmək üçün üç fərqli dövlət arxetipi üzrə idarəetmə, institusional və inzibati fəaliyyətin müqayisəli icmalını təqdim edilir. Norveç, demokratik ənənələri, səmərəli resursların idarə edilməsi və institusional şəffaflığı ilə dəstəklənən bütün sahələr üzrə ardıcıl olaraq yüksək bal toplayır. Sinqapur, yarıavtoritar çərçivədə fəaliyyət göstərərkən texnokratik idarəetmə və möhkəm institusional potensial vasitəsilə məhdud siyasi plüralizmi kompensasiya edir və nəticədə yüksək səviyyəli inzibati səmərəlilik əldə edilir. Tam əksinə olaraq, Somali zəif idarəetmə strukturlarının institusional kövrəkliyə və inzibati çökməyə kömək etdiyi sistemli uğursuzluq halını göstərir.

Bu, müqayisəli obyektiv idarəetmənin bütövlüyü və qarşılıqlı təsirinin, institusional potensialın və inzibati effektivliyin dövlətin inkişaf trayektoriyasının və dayanıqlığının müəyyən edilməsində əsas rol oynadığına dair mərkəzi arqumenti gücləndirir. Somali kimi kövrək dövlətlərdə zəif idarəetmə strukturları ictimai institutlara inamın tədricən aşınmasına gətirib çıxarır. Vətəndaşlar və bizneslər hökumətin əsas xidmətləri göstərmək və ya təhlükəsizliyi təmin etmək qabiliyyətinə inamını itirdikcə, onların formal iqtisadiyyatla məşğul olmaq, vergi ödəmək və ya siyasi proseslərdə iştirak etmək həvəsi və ehtimalı azalır. Bundan əlavə, sabit idarəçiliyin olmaması iqtisadi inkişafın və institusional güclənmənin kritik hərəkətverici qüvvəsi olan ixtisaslı işçi qüvvəsini, xarici investisiyaları və beynəlxalq yardımı almaq üçün manea törədir. Nəticədə, Somali zəif idarəetmənin institusional çöküşü daha da gücləndirdiyi, uzunmüddətli dövlət quruculuğu və sabitliyə maneələr yaradan zəif inkişaf dövrü ilə üzləşir.

Bunun əksinə olaraq, Norveç nümunəsi tamamilə fərqli bir hekayə təqdim edir. Norveçin güclü iştirakçı idarəçiliyi ictimai institutlara inamı gücləndirir, effektiv sosial və iqtisadi siyasətlər üçün zəmin yaradır. Ölkənin siyasi proseslərinə xas olan şəffaflıq və hesabatlılıq institusional legitimliyi gücləndirir, hökumətə vergiləri səmərəli şəkildə toplamağa və sağlam rifah sistemləri vasitəsilə resursları yenidən bölüşdürməyə imkan verir. Bu idarəetmə modeli dövlətin ictimai mal və xidmətləri təmin etmək imkanlarını artırır və bununla da vətəndaşların ümumi həyat keyfiyyətini yaxşılaşdırır. Rosteynin fikrincə, belə inklüziv və şəffaf idarəçilik təkcə dövlət və onun vətəndaşları arasında əlaqəni gücləndirmir, həm də hökumətə sosial və iqtisadi çağırışlara uyğunlaşmaq imkanı verir. Vətəndaşların iştirakını asanlaşdırmaqla və resursların ədalətli bölüşdürülməsini təmin etməklə, Norveç həm sosial birliyi, həm də iqtisadi rifahı dəstəkləyən möhkəm dövlət çərçivəsi yaratmışdır [11, p.73].

Bu ziddiyyətli nümunələr idarəetmə keyfiyyətinin, institusional potensialın və inzibati effektivliyin qarşılıqlı təsirinin dövlətin öz inkişaf məqsədlərinə cavab vermək qabiliyyətini necə

formalaşdırdığını əyani şəkildə göstərir. Somalidə zəif siyasi strukturlar, korrupsiya və qeyri-sabitliklə səciyyələnən idarəetmə çatışmazlıqları zəif inkişaf dövrünü gücləndirir. Effektiv idarəetmənin olmaması ictimaiyyətin dövlət institutlarına inamını sarsıdır, xidmətin göstərilməsi, hüquq-mühafizə və iqtisadi idarəetmə üçün etibarlı sistemlərin yaradılmasına mane olur. Nəticədə, Somali daimi qeyri-sabitliklə üzləşir, burada idarəetmə uğursuzluqları vətəndaşlarının əsas ehtiyaclarını ödəyə bilməyən və ya qlobal iqtisadiyyatla mənalı şəkildə məşğul ola bilməyən parçalanmış bir dövlətin varlığına kömək edir.

Əksinə, Norveçdə güclü idarəçiliyin, möhkəm institusional çərçivələrin və effektiv idarəetmənin qüsursuz inteqrasiyası dövlətin dayanıqlılığı və davamlı inkişafı üçün zəmin yaradır. Norveçin şəffaflıq, inklüzivlik və hesabatlılıq ilə xarakterizə olunan idarəetmə mexanizmləri vətəndaşların iştirakını asanlaşdırır və demokratik proseslərin effektiv işləməsini təmin edir. Dövlətin institusional potensialı onun həm daxili, həm də xarici çağırışları həll etmək qabiliyyətini gücləndirən insan kapitalına, texnologiyaya və qanunvericilik bazalarına investisiyalar vasitəsilə dəstəklənir. İnzibati effektivlik Norveçin yüksək keyfiyyətli dövlət xidmətləri, səmərəli vergi yığımı və hərtərəfli rifah sistemlərində özünü göstərir ki, bunların hamısı ölkənin yüksək həyat səviyyəsinə və siyasi sabitliyə töhfə verir. Faktorların bu kombinasiyası səmərəli idarəetmənin institusional potensialı artırdığı və güclü institutların dövlətin əsas xidmətləri göstərmək və ictimai etimadı qorumaq qabiliyyətini gücləndirdiyi fəzilətli dövr yaradır [10, p. 45].

İdarəetmə, institusional potensial və inzibati effektivlik triadasının gücləndirilməsi bütün üç meyarı eyni vaxtda əhatə edən inteqrasiya olunmuş islahatları tələb edir.Məsələn, qeyri-mərkəzləşdirmə islahatları hakimiyyətin regionlar arasında daha ədalətli şəkildə bölüşdürülməsi ilə idarəetmənin inklüzivliyini artıra bilər və yerli hökumətlərə öz icmalarının xüsusi ehtiyaclarına daha yaxşı cavab verməyə imkan verə bilər. Bu, siyasi prosesə sahiblik və inam hissini gücləndirə bilər, çünki belə halda vətəndaşlar qərarların qəbulu ilə daha çox bağlı olduqlarını hiss edirlər. Paralel olaraq, dövlət qulluqçuları üçün təlim proqramlarının təmin edilməsi və qabaqcıl texnologiyanın tətbiqi kimi institusional investisiyalar dövlətin resursları idarə etmək, siyasət formalaşdırmaq və dəyişən şəraitə uyğunlaşmaq qabiliyyətini əhəmiyyətli dərəcədə gücləndirə bilər.

Bundan əlavə, icra auditinin və e-idarəetmə vasitələrinin tətbiqi dövlət məmurlarını öz hərəkətlərinə görə məsuliyyətə cəlb etməklə və dövlət xidmətlərinin səmərəli və korrupsiya olmadan təqdim olunmasını təmin etməklə inzibati şəffaflığı artıra bilər. Bu islahatlar birgə həyata keçirildikdə, idarəetmənin, institusional potensialın və inzibati səmərəliliyin bir-birini gücləndirdiyi daha möhkəm və səmərəli dövlət çərçivəsi yarada bilər, nəticədə dövlətə öz inkişaf məqsədlərinə nail olmağa və həm daxili, həm də xarici çağırışlara fəal cavab verməyə imkan verir.

Bu kontekstdə inteqrasiya olunmuş, çoxölçülü islahatların əhəmiyyətini qiymətləndirmək olmaz. İdarəetmə, institusional potensial və inzibati effektivliyə eyni vaxtda müraciət etməklə dövlətlər davamlı inkişaf və uzunmüddətli davamlılıq üçün zəruri şərait yarada bilərlər. Hər bir sütuna ayrı-ayrılıqda diqqət yetirmək çox vaxt istənilən nəticələri verməyə və ya mövcud problemləri daha da gücləndirə bilən hissə-hissə islahatlara gətirib çıxarır. Bunun əksinə olaraq, inteqrasiya olunmuş yanaşma bir sahədəki təkmilləşdirmələrin digərlərində tərəqqini gücləndirməsini təmin edir və bununla da dövlət quruculuğu və inkişafın fəzilətli dövrü yaradır [10, p.28].

İdarəetmə, institusional potensial və inzibati effektivliyi özündə birləşdirən dövlətçilik triadası dövlət disfunksiyasını diaqnostika və həll etmək üçün güclü obyektiv rolunu oynayır. Bu çərçivə dövlətin kövrəkliyinə və ya dayanıqlılığına töhfə verən əsas amillərin hərtərəfli təhlilini təmin edir, siyasətçilərə və analitiklərə üç sütunun hər birində zəif cəhətləri müəyyən etməyə və məqsədyönlü müdaxilələr təklif etməyə imkan verir. Məsələn, zəif idarəçilik dövlət institutları üçün legitimliyin olmamasına, səmərəsiz inzibati sistemlər isə ictimai xidmətlərin göstərilməsinə xələl gətirə, sosial bərabərsizliyi və narazılığı gücləndirə bilər. Digər tərəfdən, idarəetmənin şəffaf və hesabatlı olduğu, təsisatların güclü və uyğunlaşa bilən, idarəetmənin səmərəli və cavabdeh olduğu yaxşı inteqrasiya olunmuş triada dövlətin dayanıqlılığı və davamlı inkişafının əsasını təşkil edir.

Buna görə də triada yalnız nəzəri konstruksiya deyil, dövlət disfunksiyasını başa düşmək və həll etmək üçün praktik bir vasitədir. O, dövlətin strukturunda zəifliklərin harada olduğunu qiymətləndirmək üçün bir çərçivə təmin edir və islahat üçün təsirli addımlar təklif edir. İdarəetmənin, institusional potensialın və inzibati effektivliyin qarşılıqlı asılılığına diqqət yetirməklə, bu yanaşma daha vahid və davamlı həllərin işlənib hazırlanmasına imkan verir. Nəticə etibarilə, triada dövlət quruculuğu və islahat

səylərinin mühüm tərkib hissəsidir, siyasətçiləri dövlət kövrəkliyinin həm simptomlarını, həm də əsas səbəblərini aradan qaldıran hərtərəfli islahatlara istiqamətləndirir.

Bununla belə, bu triadanın effektivliyi idarəetmənin, institutların və idarəetmənin həm formasına, həm də funksiyasına təsir edən mədəni və tarixi kontekstlər kimi, bir sıra xarici amillərlə formalaşa bilər. Hakimiyyətə münasibət, ictimai institutlara inam və vətəndaşların iştirakı kimi mədəni dəyərlər idarəçiliyin müxtəlif cəmiyyətlərdə necə qəbul edildiyinə və tətbiqinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərə bilər. Müstəmləkəçilik, münaqişə və ya keçmiş dövlət uğursuzluqları kimi tarixi irslər dövlətin institusional strukturunda və onun effektiv fəaliyyət qabiliyyətində qalıcı iz buraxa bilər. Məsələn, uzunmüddətli münaqişə dövrlərindən keçmiş dövlətlər institutlara və idarəçiliyə inamı bərpa etmək üçün mübarizə apara bilər, mərkəzləşdirilmiş güc ənənələrinə malik olan dövlətlər isə hakimiyyətin qeyri-mərkəzləşdirilməsi və yerli iştirakın təşviq edilməsində çətinliklərlə üzləşə bilər. Buna görə də gələcək tədqiqatlar dövlət davranışını və nəticələrini formalaşdırmaq üçün mədəni və tarixi təsirlərin dövlətçiliyin üç sütunu ilə necə kəsişdiyini araşdırmalıdır. Bu nüansların başa düşülməsi triadanın tətbiqini təkmilləşdirməyə kömək edəcək [11, p.194].

Azərbaycanda dövlət idarəçiliyi, sosiologiya, politologiya və təşkilati nəzəriyyələr sahəsində araşdırma aparan alimlər yuxarıda adı çəkilən qərb nəzəriyyəçilərinin (Maks Veber, Robert Merton, Yeni Dövlət İdarəçiliyi təmsilçiləri və s.) yanaşmalarını ölkəmizin yerli kontekstinə tətbiq edir və elmi əsərlərində geniş təhlil edirlər. Azərbaycan elmində bu məsələləri (bürokratiyanın transformasiyası, islahatlar, idarəetmə disfunksiyaları və şəbəkə strukturları) araşdıran əsas istiqamətlər və tədqiqatçılar qrupu vardır. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasının (DİA) və digər aparıcı universitetlərin alimləri (məsələn, dövlət idarəçiliyi və politologiya üzrə elmlər doktorları, professorlar) Qərbdəki "Yeni Dövlət İdarəçiliyi" (New Public Management) və elektron hökumət konseptlərini öyrənirlər. Onlar Azərbaycanda ənənəvi, ağır bürokratik mexanizmlərin rəqəmsallaşma (ASAN xidmət modeli, DOST agentlikləri, rəqəmsal hökumət həlləri) vasitəsilə necə optimallaşdırıldığını təhlil edirlər. Bu kontekstdə Osborne və Geblerin "sahibkar hökumət" və ya nəticəyönümlü idarəetmə tezisləri yerli tədqiqatlarda tez-tez istinad olunan modellərdir.

AMEA Fəlsəfə və Sosiologiya İnstitutunun alimlərindən prof.İ.Məmmədzadə (12), prof. Ə.Abbasov (13), f.e.d. F.Qurbanov (14) cəmiyyət və hakimiyyət münasibətlərini, o cümlədən sosial institutların fəaliyyətini araşdırırlar. Onlar Robert Mertonun "bürokratik disfunksiyalar" və ya Maykl Krozyenin "qeyri-müəyyənlik sahələri və hakimiyyət oyunları" nəzəriyyələri Azərbaycandakı institusional dəyişikliklərin, idarəetmədə qeyri-formal əlaqələrin və bürokratik əngəllərin sosioloji təhlilində istifadə olunur.Yerli sosioloqlar göstərirlər ki, hər hansı formal strukturun effektivliyi cəmiyyətin dəyərlər sistemi və qeyri-rəsmi sosial şəbəkələrlə sıx bağlıdır.

Siyasət qurucuları üçün dövlət quruculuğuna bu inteqrasiya olunmuş yanaşma çox vacibdir. İdarəetmə, institusional potensial və inzibati effektivlik arasında sinergiyaya üstünlük verən vahid strategiyalar uzunmüddətli sabitlik və inkişafa nail olmaq üçün zəruridir. Hər bir sütuna ayrı-ayrılıqda toxunmaq əvəzinə, siyasətçilər bu elementlərin qarşılıqlı asılılığını tanımalı və eyni zamanda idarəetmə mexanizmlərini gücləndirən, institusional potensialı inkişaf etdirən və inzibati sistemləri təkmilləşdirən islahatları inkişaf etdirməlidirlər. Bu yanaşma hökumətin müxtəlif sektorları üzrə əlaqələndirilmiş səyləri və institusional inkişaf və siyasət ardıcıllığına uzunmüddətli öhdəlik tələb edir. Məsələn, idarəetmədə şəffaflığın və hesabatlılığın gücləndirilməsi ictimai etimadı gücləndirməklə institusional islahatları dəstəkləyə bilər, e-idarəetmə alətləri vasitəsilə inzibati effektivliyin artırılması isə həm idarəetməni, həm də institusional potensialı gücləndirə bilər. Bundan əlavə, beynəlxalq tərəfdaşlarla əməkdaşlıq və idarəetmə, institusional quruculuq və idarəetmə sahəsində ən yaxşı təcrübələrin qəbulu tərəqqini sürətləndirə və dövlətlərə mürəkkəb çətinliklərin öhdəsindən gəlməyə kömək edə bilər. Bu yolla, dövlətçilik triadası təkcə diaqnostik vasitə deyil, həm də getdikcə daha çox qarşılıqlı əlaqədə olan və çətinləşən qlobal mənzərədə daha möhkəm, effektiv və davamlı dövlətlər qurmağı hədəfləyən siyasətçilər üçün plan təqdim edir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1.Fukuyama, F. (2013). Political order and political decay: From the industrial revolution to the globalization of democracy. Farrar, Straus and Giroux.

2. Acemoglu, D., & Robinson, J. A. (2012). Why nations fail: The origins of power, prosperity, and poverty. Crown Business.

3. Weber, M. (1946). From Max Weber: Essays in sociology (H. H. Gerth & C. Wright Mills, Trans.). Oxford University Press.

4. North, D. C. (1990). Institutions, institutional change, and economic performance. Cambridge University Press.

5. World Bank. (2017). World Development Report 2017: Governance and the law. World Bank Publications.

6. Osborne, D., & Gaebler, T. (1992). Reinventing government: How the entrepreneurial spirit is transforming the public sector. Addison-Wesley.

7. Grindle, M. S. (1997). Divergent cultures? When public organizations perform well in developing countries. World Development, 25(4), 481–495. https://doi.org/10.1016/S0305-750X(96)00122-5

8.Andrews, M., Pritchett, L., & Woolcock, M. (2017). Building state capability: Evidence, analysis, action. Oxford University Press.

9. Pollitt, C., & Bouckaert, G. (2017). Public management reform: A comparative analysis—New public management, governance, and the neo-Weberian state (4th ed.). Oxford University Press.

10.Rauch, J. E., & Evans, P. B. (2000). Bureaucratic structure and bureaucratic performance in less developed countries. Journal of Public Economics, 75(1), 49–71. https://doi.org/10.1016/S0047-2727(99)00044-4

11. Rothstein, B. (2011). The quality of government: Corruption, social trust, and inequality in international perspective. University of Chicago Press.

12. Мамедзаде И. Философия о современности, истории и культуре. Баку, Elm və təhsil, 2020, 224 с.

13. Abbasov Ə. Geosiyasi və sosial fəlsəfə:ədalətli nizam və tərəqqi naminə. Bakı ,Zərdabi LTD MMC, 2017

14. Qurbanov F. Heydər Əliyev-İlham Əliyev dövlət quruculuğu xətti: konseptual yanaşma. Bakı, Bəxtiyar-4, 2025

Rəyçi: f.f.d., dos. Zeynəddin Şabanov